

Jan Verstraete, *De Jodenverordeningen en de Antwerpse balie: historische studie*, Brussel, Larcier, 2001, 180 pp., € 40,40, ISBN 2-8044-0784-5.

Het boek van Lieven Saerens over de geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking in de eerste helft van de twintigste eeuw doet stilaan heel wat inkt vloeien.¹ In 2001 publiceerde Jan Verstraete, gewezen stafhouder van de Antwerpse Orde van Advocaten, een boek over de geschiedenis van de georganiseerde Antwerpse advocatuur tijdens de jaren dertig en de Tweede Wereldoorlog met betrekking tot het zogeheten ‘jodenprobleem’. De auteur toont zich daarin een uitstekend advocaat die zijn Orde verdedigt tegen de bevindingen – aantijgingen in zijn ogen – van Saerens. Het leidt tot een dispuut dat de lezers van *Wetenschappelijke tijdingen* kan interesseren aangezien het o.m. handelt over de rol van de Vlaamse Conferentie der Balie van Antwerpen, de Vlaamsgezinde drukkingsgroep van Antwerpse advocaten.

1. Zie B. DE WEVER, De Vlaamse beweging en de Antwerpse joden (1880-1944), in: *Wetenschappelijke tijdingen*, jg. 60, 2001, nr. 2, pp. 114-123 (bespreking van L. SAERENS, *Vreemdelingen in een wereldstad: een geschiedenis van Antwerpen en zijn joodse bevolking (1880-1944)*, Tielt, 2000).

Twee gebeurtenissen bakenen de kwestie af. Op 26 mei 1939 besliste de Conferentie dat voortaan joden niet meer werden toegelaten tot de vereniging. Twee jaar later, op 3 juli 1941, besliste de Raad van de Orde van Advocaten dat joodse advocaten geschrapt werden van de lijst van advocaten, waardoor deze wettelijk hun beroep niet meer konden uitoefenen. Hiermee deed de Raad wat de Conferentie al sedert de door de bezetter in oktober 1940 uitgevaardigde jodenverordeningen (met o.m. een *Berufsverbot* voor advocaten) eiste.

Voor een goed begrip moet de structuur van de Antwerpse georganiseerde advocatuur even toegelicht worden. De Orde van Advocaten (ook Balie genoemd) is een bij wet opgerichte vereniging van advocaten met een wettelijke structuur en dito bestuursorganen. Elke advocaat die in een gerechtelijk arrondissement zijn beroep wil uitoefenen moet zich laten inschrijven op een officiële lijst van advocaten van de Orde van het arrondissement. De Orde wordt geleid door een Stafhouder en een Raad, jaarlijks verkozen door alle advocaten van het arrondissement. Daarnaast bestonden in Antwerpen twee vrije verenigingen van advocaten: La Conférence du Jeune Barreau, opgericht in 1870 voor de permanente vorming van advocaten en sociaal-culturele activiteiten enerzijds en de in 1885 opgerichte Vlaamse Conferentie der Balie die ijverde voor de vernederlandsing van het gerecht. In de jaren dertig waren het twee gevestigde instellingen met prestige die invloed uitoefenden op de Orde. Waar aanvankelijk advocaten lid konden zijn van de twee verenigingen, werd de taalkwestie steeds meer een splijtzwam.

De splijtzwam was tegelijk een glijmiddel voor de anti-joodse maatregel van de Conferentie. In 1939 besprak de Conferentie haar statuten. Maurits Lambrechts, de gewezen gowwleider van het VNV en sedert 1936 lid van het Verdinaso, stelde voor het lidmaatschap onverenigbaar te verklaren met andere “*plaatselijke conferenties der balie*” – lees La Conférence du Jeune Barreau –. Alleen “*volksgenoten*” konden tot het lidmaatschap worden toegelaten. Dat dit laatste ook – en zelfs op de eerste plaats – joodse advocaten gold, blijkt uit de definitieve statuten die op 26 mei 1939 werden goedgekeurd met 20 stemmen voor, 14 tegen en 6 onthoudingen. Ze vermeldden laconiek: “*Joden worden niet toegelaten*”.

Aan de Antwerpse balie was een twintigtal advocaten van joodse origine verbonden. De bezetter traceerde er in 1940 17 volgens de racistische nazicriteria. De meeste waren lid van La Conférence, maar enkelen waren lid van de Conferentie. In de Antwerpse joodse gemeenschap bestond immers ook een Vlaamsgezinde stroming. Een van de bekendste joodse leden van de Conferentie was Nico Gunzburg, professor burgerlijk recht aan de Gentse universiteit. Hij was tijdens de stemming aanwezig, samen met Régine Karlin en Harry Torczyner, twee andere joodse leden. De uitsluiting van joden was een zuiver racistisch geïnspireerde maatregel. De leden die voor de uitsluiting stemden, waren leden van het VNV,

het Verdinaso, Rex en de Katholieke Partij, zeg maar de ‘rechterzijde’. Enkele min of meer bekende namen: Maurits Lambreghts, Jan Timmermans, Walter Bouchery, Maurits Langohr, Lode Claes. Tegenstemmers behoorden tot het socialistische, liberale of christen-democratische kamp. Enkele bekende namen: Jan Valvekens, René Victor, Lode Craeybeckx, Emiel Van Cauwelaert. Saerens rekende Ignace Van den Brande, de voorzitter van de Conferentie, bij de voorstemmers, hoewel het beschikbare bronnenmateriaal daar geen uitsluitel over geeft. Hij deed dat op basis van het VNV-lidmaatschap van Van den Brande. Verstraete beweert op gezag van een getuigenis van de zoon van Van den Brande dat hij zich onthield. Deze details hebben hun belang, maar essentiëler is de uiteenlopende interpretatie over het belang van de stemming. Verstraete relativeert het belang ervan. Het was een momentopname waarin een toevallige meerderheid een beslissing doordrukte die de Conferentie in zijn geheel een antisemitisch odium gaf. Hij betwijfelt zelfs of de 20 voorstemmers wel allemaal antisemieten waren met het argument dat de stemming over de statuten in hun geheel gingen en niet over het specifieke anti-joodse artikel. Bovendien werden de statuten nooit gepubliceerd en werd er ook geen praktisch gevolg aan gegeven. Er werd *“geen enkele maatregel genomen om joden te verhinderen deel te nemen aan de activiteiten van de Conferentie: de joodse advocaten hielden de eer aan zichzelf”* (p. 17). Verstraete toont zich hier een handig advocaat maar een slecht historicus. Hij moet zich namelijk de vraag stellen hoe het komt dat de Conferentie de uitsluiting van joden nooit officieel herriep. Hij moet een verklaring zoeken voor wat hij zelf het *“oorverdovend stilzwijgen”* noemt van de kant van de Conferentie (p. 17). Een antwoord kan hij vinden bij Saerens, nl. de verregaande onachtzaamheid aangaande het antisemitisme in brede kringen en de aanwezigheid van een zeer actieve antisemitische minderheid. De antisemitische minderheid was aanwezig in het Vlaams-nationalisme en bij Vlaamsgezinde voorstanders van een rechtse Nieuwe Orde (alsmede bij een Franstalige kern – Le Jeune Barreau was er niet vrij van). Deze groep antisemieten was o.m. door zijn Vlaamsgezindheid vervlochten met een veel breder milieu dat het antisemitisme gedoogde. Tijdens de bezetting heeft deze Antwerpse cocktail tot een bittere afdrank geleid.

Eerste wapenfeit was de overname van de Conferentie door Vlaamse nationaal-socialisten. In 1940 vormden Jan Timmermans, René Lambrechts, René Lagrou, Walter Bouchery en Edgar Boonen het bestuur. Opvallend feit was dat ze allen in de meidagen van 1940 waren opgepakt op verdenking van staatsvijandige activiteiten en weggevoerd in Franse gevangenschap. Dat is voor Verstraete meteen ook de verklaring voor hun verkiezing. De Conferentie wilde ze zo symbolisch in eer herstellen. Voorts voert hij het klimaat van de zomer van 1940 aan als oorzaak van de machtsovername van de Nieuwe Orde-gezinden. Nu Duitsland de lakens uitdeelde, kon de vereniging maar beter door Duitsgezinden worden geleid. Alle bestuursleden hadden zich al in de jaren dertig antisemitisch

opgesteld. Lambrechts leidde de antisemitische vereniging Volksverwering en het gelijknamige blad dat sedert 1937 het meest gore antisemitisme propageerde. Lagrou stichtte in september 1940 de Algemene-SS Vlaanderen, Timmermans werd begin november gouwleider van het VNV. Dit alles belette Louis Van Scharen, de toenmalige Franstalig liberale Stafhouder niet aanwezig te zijn op de plechtige openingszitting van de Conferentie die plaats had op 30 november 1940, overigens tegen de beslissing van de Raad in. Zijn aanwezigheid verleende de Conferentie legitimiteit op een moment dat die zich opmaakte voor een krachtmeting met de Orde inzake de toepassing van de Duitse antisemitische verordeningen. Bestuursleden van de Conferentie eisten in de bladen van de collaborerende groeperingen waarin ze actief waren, de toepassing van de antisemitische verordeningen en dus de schrapping van de joodse advocaten van de lijst. Van 29 maart 1941 af beschikten ze bovendien over *Het Juristenblad*, een nationaal-socialistisch juridisch tijdschrift gesticht door o.m. Timmermans en Boonen.

De kwestie van de schrapping van de joodse advocaten stond van december 1940 af op de agenda van de Raad. Hij convoceerde in het voorjaar van 1941 joodse advocaten om hun 'verweer' tegen de Duitse verordeningen en de mogelijke schrapping van de lijst te vernemen. Na lang aarzelen en na stemming vaardigde de Raad op 9 juni 1941 uiteindelijk zonder commentaar de lijst uit met daarop de namen van alle joodse confraters. Maar tegelijk besliste de Raad dat joden uitgesloten waren van verkiezingen en algemene vergaderingen van de Raad aangezien ze hun beroep niet meer mochten uitoefenen. Verstraete verklaart deze maatregel als een strategische zet. De Raad hoopte dat de bezetter genoeg zou nemen met het compromis en dat de zaak van de baan was. Ten onrechte. De Stafhouder werd op 28 juni 1941 geconvoceerd op het Militaire Bestuur in Brussel door Oberkriegsverwaltungsrat Van Randenborg. Wat in hun onderhoud werd gezegd, weten we alleen uit het relaas van Van Scharen die er verslag over uitbracht op de Raad van 30 juni. Volgens de Stafhouder dreigde Van Randenborg dat de niet-schrapping van de joodse advocaten "*als een daad van vijandelijk verzet [zou] aanzien en als dusdanig behandeld worden*". Zo althans staat het in de brief die Van Scharen over het onderhoud voorlas. Verstraete publiceert het document integraal (p. 62). Het berust in het archief van de Balie, waartoe Saerens geen toegang kreeg (en nog steeds niet krijgt) zodat hij het stuk niet kende.² Saerens had in naoorlogse getuigenissen wel over Duitse bedreigingen gelezen, maar veronderstelde dat het verklaringen achteraf betrof. Hij meende dat de Raad gewicht was onder druk van de nationaal-socialistische lobby. Op 28 juni, de dag van het onderhoud dus, verscheen in *Het Juristenblad* een uitvoerig artikel over de houding van de Raad inzake de jodenverordeningen. Het blad bleek perfect op de hoogte van de besprekingen in de Raad. Een paar dagen later haakte *Volk en Staat* er op in en

2. Brief van Lieven Saerens aan auteur, 29 april 2002.

onthulde zelfs hoe er werd gestemd in de Raad. Zo weten we dat de Stafhouder voor de schrapping had gestemd, alsmede René Victor, Jules Franck en Louis Elebaers. Saerens' vooronderstelling dat een of meerderen van hen het lek kunnen geweest zijn wordt niet tegengesproken door Verstraete. Integendeel, uit zijn boek blijkt hoezeer zij contact hadden met de nationaal-socialistische milieus. Edgar Boonen werkte op het advocatenkantoor van Victor, Bouchery was de schoonzoon van Franck. Zij frequenteerden ook de zogeheten Idiotenclub, de geuzenbenaming van een groep Vlaamsgezinden die elkaar geregeld ontmoetten in een café aan de overkant van het justitiepaleis. Die club werd gefrequentieerd door heel wat collaborateurs onder wie Timmermans. Verstraete pleit de voorstemmers uit de Raad evenwel vrij van antisemitisme. Hun gedrag was volgens hem geïnspireerd uit voorzichtigheid om Duitse represailles te voorkomen. Hij put zich ook uit om aan te tonen dat het de Duitse bedreigingen waren die aan de oorsprong lagen van het feit dat de Raad heel snel terugkrabbelde en dus niet op de eerste plaats de acties van de collaborateurs.

Hoe het ook zij, op 3 juli 1941 vergaderde de Raad en besliste eenparig dat 17 joodse advocaten van de lijst der advocaten werden geschrapt, een "*vreselijke beslissing*" aldus Verstraete (p. 70). Dat was ze zeker, maar Verstraete had er misschien aan kunnen toevoegen dat ze ook totaal ongrondwettelijk was. En was de bedreiging van de Duitsers werkelijk zo "*massief en indrukwekkend*" zoals hij beweert (p. 71)? De Brusselse Raad had de joden niet van de lijst geschrapt maar was zo handig geweest geen officiële lijst af te drukken. De Brusselse Stafhouder protesteerde op 19 november 1940 wel schriftelijk bij von Falkenhausen tegen het beroepsverbod voor joodse advocaten en hij wees erop dat het vanuit Belgisch standpunt een ongrondwettelijke maatregel was waaraan zijn instelling geen gevolg kon geven. Verstraete drukt de brief integraal af (pp. 100-101), maar is het duidelijk niet eens met het feit dat Saerens en andere geschiedschrijvers de Brusselse principiële houding plaatsen tegenover de Antwerpse meegaandheid. Hij vindt het een onrechtvaardig oordeel, o.m. omdat de Antwerpse Raad geconfronteerd werd met een sterk milieu van collaborerende advocaten die ook politieke machtsposities bekleedden (p. 109). *Het Juristenblad* van 12 juli 1941 kraaide victorie en beschouwde het als de verdienste van de Conferentie dat de Raad bakzeil had gehaald. Maar dat binnen de Antwerpse Raad zelf bijzonder weinig animo bestond om ook maar iets te doen voor de vervolgte joodse confraters, lijkt me evenzeer een aspect van de Antwerpse specificiteit.

Geschiedenis mag geen rechtspraak zijn. Maar geschiedschrijvers worden wel vaak gedreven door onrecht. Verstraete schreef dit boek omdat hij de georganiseerde Antwerpse advocatuur in een verkeerd daglicht geplaatst meende. Hij zocht en vond in het *magnum opus* van Saerens enkele omissies en betwistbare interpretaties. Maar in zijn pleidooi doet hij onvoldoende recht aan Saerens veelzijdige en fijnmazige analyse die een antwoord zoekt op de vraag waarom in Antwerpen

verhoudingsgewijs zoveel meer joden opgepakt, gedeporteerd en vermoord werden. Een deel van het antwoord daarop dient te worden gezocht in de lakse houding van het gros van de Antwerpse autoriteiten, ook van de Orde van Advocaten. Dat maakt deze autoriteiten niet schuldig aan de jodenmoord. De daders dienen elders te worden gezocht. Maar dat ze in Antwerpen gemakkelijk handlangers vonden, staat evenzeer vast. Voor de hier behandelde materie waren dat: het oorlogsbestuur van de Vlaamse Conferentie der Balie en *Het Juristenblad*. [BRUNO DE WEVER]